

Джерела і література

1. **Титова О. М.** Каталог пам'яток козацької доби на Луганщині // Нові дослідження пам'яток археології козацької доби в Україні. – К., 1996. – Вип. 5.
2. Внесок державних структур в охорону та увічнення пам'яток українського козацтва в 1956–1980-х рр.// Український історичний збірник: зб. ст. / НАН України, Інститут історії України, Рада молодих вчених. – К., 2005. – Вип. 8.
3. Закон України « Про охорону культурної спадщини » № 2245-IV від 16/12/2004 р.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.01 № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України » // Збірник документів: Правова охорона культурної спадщини . – К., 2006.
5. Постанова КМУ від 3 вересня 2009 р № 928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».
6. Постанова КМУ від 1010.2012 р № 929 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».
7. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 24 серпня 1963 р. № 970 « Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території УРСР».
8. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 6 вересня 1979 р. № 442 « Про доповнення списку пам'ятників містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави».

Юрій Авраменко (Переяслав-Хмельницький),
завідувач науково-методичного відділу охорони
культурної спадщини Національного історико-
етнографічного заповідника «Переяслав»

Питання охорони, збереження та використання пам'яток і об'єктів культурної спадщини м. Переяслава-Хмельницького Київської області, пов'язаних з козацькою добою в Україні

Місто Переяслав-Хмельницький на Київщині – одне з найдавніших в Україні і відоме ще з княжих часів. Як виразно зауважив видатний український історик XIX ст. М.О. Максимович: «Славен был этот город в древней княжеской Украине, и в Украине козацкой...» [8, 325]. Відомий краєзнавець, генеральний директор Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» М.І. Сікорський стверджував, що козаки на Переяславщині з'явилися ще в XIII–XIV століттях [13].

Переяславський полк реєстрових козаків, з центром у Переяславі, сформовано у 1625 р., після підписання 26 жовтня 1625 р. (дати в тексті наведені за старим стилем) Куруківської угоди, на території Переяславського староства. Це був один із шести корінних, «старожитніх» полків реєстрового козацтва. Після запровадження Богданом Хмельницьким на звільнених від польської влади територіях України козацького полковосотенного устрою, Переяслав у 1648 р. став центром Переяславського полку, окремої адміністративно-територіальної, військової і судової одиниці відновленої Української держави – Гетьманщини і набув значення головного козацького міста на Лівобережжі [14, 71].

Козацтво Переяславського полку брало активну участь у козацько-селянських повстаннях Криштофа Косинського (1591–1593 рр.), Северина Наливайка (1594–1596 рр.), Тараса Федоровича-Трясила (1630 р.), Павла Павлюка, Якова Остриянина (1637–1638 рр.), у Національно-визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.), у різноманітних військових акціях московського самодержавства, у Північній війні (1700–1721 рр.), використовувалось на «каналних роботах», у «низових походах», будівництві Української лінії, у польських походах (1733–1735 рр.), російсько-турецьких війнах (1710–1713 рр., 1735–1739 рр., 1768–1774 рр.) та інших воєнних діях російських збройних сил. Залучалися козаки полку до прикордонної, сторожової та допоміжної служби при російській армії. Не залишилися вони осторонь від гайдамацького руху та Коліївщини.

Яскравим спалахом боротьби за свої права і вольності стало повстання в 1666 р. Переяславського полку на чолі з полковником Максимом Хоменком та полковим обозним Іваном Пригарою, викликане зловживаннями російських воевод. Відомий дослідник генеалогії українського козацтва Володимир Кривошея зафіксував імена 65 полковників, які перебували на чолі Переяславського полку з 1648 р. по 1782 р. [4, 6]. Переяславські полковники Яким Сомко та Павло Тетеря навіть стали гетьманами.

Переяслав був зручним місцем для проведення козацьких рад, найвідоміша з яких – Переяславська рада, що відбулася 8 січня 1654 р.

У 1781–1782 роках на Лівобережжі запровадили поділ на намісництва, в зв'язку з чим Переяславський козацький полк, як окрему територіально-адміністративну одиницю, розформували в 1782 р., а указом від 9 липня 1783 р. на його базі створили регулярний кінний карабінерний полк російської армії [10, 123].

Після скасування Переяславського козацького полку вже минуло 230 років і від тієї бурхливої епохи в Переяславі мало що залишилось.

Найдавнішою пам'яткою козацької доби у Переяславі є залишки **Переяславської фортеці XVI–XVIII ст.** Земляні укріплення міста – пам'ятка архітектури та містобудування національного значення. Постановою ради Міністрів Української РСР від 6 вересня 1979 р. за № 442 пам'ятка занесена до Списку пам'яток містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави (охоронний № 913). На місці зруйнованого татаро-монголами переяславського дитинця київський князь Володимир Ольгердович у 70–90-х роках XIV ст. збудував замок [14, 56].

Князь Костянтин Острозький, отримавши від польського короля Стефана Баторія 6 березня 1585 р. у володіння Переяслав, перебудував замок та вали «нижнього міста» у міцну фортецю [14, 57]. Переяславський замок не раз ставав місцем бойових дій. Його захоплювали повстанці Криштофа Косинського (1592 р.) та Северина Наливайка (1594–1595 рр.) [14, 62].

Особливого стратегічного значення Переяславська фортеця набула після Андрусівської угоди 1667 р., опинившись на кордоні з Річчю Посполитою [10, 122]. Подальше будівництво і укріплення Переяславської фортеці здійснювалися, в основному, силами реєстрових козаків Переяслав-

ського полку [10, 122]. В першій половині XVIII ст. Переяславська фортеця вважалася однією з найважливіших на Лівобережній Україні [1, 78].

У 1794 р. фортецю скасували, а на початку XIX ст., при переплануванні міста Переяслава, земляні вали фортеці частково знесли [1, 79].

Сьогодні залишки валів зайняті приватними садибами і поступово руйнуються внаслідок господарської діяльності населення. Охоронні договори міського відділу культури з власниками садиб, розташованими на валах, не укладені. Неодноразові звернення і пропозиції наукових співробітників НІЕЗ «Переяслав» до міської влади відновити і музеєфікувати невеликий фрагмент оборонного валу на перетині вулиць Грушевського та Великої Підвальної не знаходять підтримки.

Борисівське Поле – пам'ятне місце, де в травні 1630 р. відбулася перша велика переможна битва козацтва під керівництвом гетьмана запорозьких нереєстрових козаків Тараса Федоровича-Трясила з коронним польським військом, в якій активну участь взяли наддніпрянські козаки Переяславського полку.

Свою назву Борисівське Поле отримало тому, що на його краю, над річкою Альтою, знаходиться місце, де, за легендою, в 1015 р. було здійснено замах на життя давньоруського князя Бориса Володимировича. Тепер тут розташований мікрорайон Борисівка міста Переяслава-Хмельницького.

Борисівське Поле знаходиться у вузькій горловині між болотистими заплавами річок Трубежа і Альти. Тільки тут є можливість пройти до Переяслава по суходолу. Блокування цього напрямку мало особливо важливе значення в системі оборони середньовічного Переяслава. Тому на цьому полі і розташувався козацький табір повстанців Тараса Федоровича.

Упродовж трьох тижнів дванадцятитисячне польське військо на чолі з великим коронним гетьманом Станіславом Конецпольським безуспішно штурмувало табір козаків на Борисівському полі та місто Переяслав. Козаки робили успішні вилазки, знищуючи живу силу поляків. Вирішальними стали 20-і числа травня, коли козаки увірвалися в коронний табір, завдавши великих втрат польському війську. Успіх був досягнутий, хоча остаточної і повної перемоги козаки все ж не здобули. Ці драматичні події яскраво відобразив Т.Г. Шевченко у поемі «Тарасова ніч».

29 травня у Переяславі сторони уклали компромісну мирну угоду. Козаки відмовилися видати польській владі гетьмана Тараса Федоровича-Трясила. Польський уряд оголосив амністію повстанцям, козацький реєстр збільшувався до 8 тисяч, реєстровці зобов'язувалися тримати на Запоріжжі гарнізон у 2 тис. чол. та повернути захоплені у поляків гармати [2, 120–125; 14, 65–68].

На сьогодні Борисівське Поле майже наполовину забудоване індивідуальними садибами. Є вулиця Борисівського Поля. На нашу думку, варто розглянути питання виготовлення облікової документації на пам'ятне місце та занести його до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Пам'ятний знак гетьману Тарасу Федоровичу-Трясилу встановлений на Борисівському полі у 1995 р. з ініціативи генерального директора Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» М.І. Сікор-

ського. Автор пам'ятного знаку – скульптор І.С. Зарічний. На невисокому штучному кургані знаходиться цегляна стела зі скульптурним портретом гетьмана Тараса Федоровича-Трясила. Щорічно в травні біля пам'ятного знаку представники міської організації товариства «Просвіта» проводять урочистий захід під гаслом «Тої слави козацької повік не забудем...».

Пам'ятний знак і територія навколо нього перебувають у дещо занедбаному стані і потребують впорядкування і опорядження. Облікова документація на пам'ятний знак не виготовлена.

Також давньою пам'яткою історії національного значення є **Площа Переяславської ради**. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. за № 928 пам'ятне місце, де відбулася Переяславська рада, занесене до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з охоронним № 100019-Н.

Гетьман України Богдан Хмельницький не випадково вибрав Переяслав місцем проведення козацької ради 1654 р. Він мав давні і тісні зв'язки з Переяславом. Його мати була переяславською козачкою [14, 72]. У Переяславі Богдан Хмельницький мав свій двір. Його перша дружина Ганна Сомко була родом з Переяслава, сестра Якіма Сомка, який за підтримки гетьмана зробив стрімку кар'єру – став сотником Переяславського полку (1654), згодом наказним полковником Переяславським (1654) та наказним гетьманом Лівобережної України (1660). Родом з Переяслава був хрещеник Богдана Хмельницького, Переяславський полковник Павло Тетеря, який пізніше став гетьманом Правобережної України (1663–1665 рр.) [6, 66] і за якого дочка Богдана Хмельницького Олена вийшла заміж у 1660 р. [5, 97].

Богдан Хмельницький брав участь в Переяславській битві 1630 р. та у козацько-селянських повстаннях 1637–1638 рр. [14, 73].

Переяславська рада проходила на площі біля Успенської церкви і прийняла рішення про перехід «під руку» російського царя. Цікаво, що після краху російського самодержавства та розвалу Радянського Союзу на цій же площі робилися спроби відмовитися від прийнятого рішення і даної присяги.

Так, трипільський отаман Зелений (Данило Терпило) 15 липня 1919 р. в Переяславі на багатолюдному мітингу з участю духовенства проголосив скасування переяславської угоди [3, 14].

Чергову акцію відмови від присяги, даної в 1654 р., здійснив 21 червня 1992 р. визначний український політик В'ячеслав Максимович Чорновол. На відзнаку цієї події Переяслав-Хмельницька міська організація Народного Руху України своїми силами за підтримки спонсорів-підприємців встановила пам'ятний знак з таким написом: «Присяги, даної на цьому місці, зрікаємося, в цьому хрест цілуємо – гетьман українського козацтва і вся генеральна старшина, і отамани, і козаки» та «На цьому місці 21 червня 1992 р. українське козацтво на чолі з гетьманом В'ячеславом Чорноволом скасувало присягу московському цареві, дану Богданом Хмельницьким, частиною старшини та козацтва 8 січня 1654 р.».

На площі Переяславської ради у 2006 р. провели масштабні опоряджувальні роботи і зараз це місце виглядає досить добре. Але псує загальну картину незавершена будівля Історичного музею – довгобуд з 1978 р.

Кам'яний хрест святого князя Бориса – великий масивний хрест із дніпровського пісковика. Встановлений 2 травня 1664 р. протопопом переяславської соборної церкви Успіння Пресвятої Богородиці Григорієм Филоновичем Бутовичем з допомогою стрілецького голови Селівана Кириловича Білого «на крові» давньоруського князя Бориса, сина великого князя Володимира.

Під час Переяславської ради 1654 р. протопоп Г. Ф. Бутович, як настоятель переяславської соборної Успенської церкви, разом з усім духовенством міста брав участь у церемонії складання присяги на вірність російському цареві [12, 26].

Перебуваючи в Переяславі, глава російського посольства, ближній царський боярин і тверський намісник Василь Васильович Бутурлін відвідав соборну церкву Успіння Пречистої Богородиці, де молився, мав розмову з протопопом Г.Ф. Бутовичем і зробив поминальний запис свого роду.

Під час поїздки у 1665 р. гетьмана Лівобережної України Івана Мартиновича Брюховецького до Москви протопоп Г. Ф. Бутович також був у складі делегації і поставив свій підпис під Московськими статтями.

У 1840 р. єпископом Полтавським та Переяславським Геденом в с. Борисовці «на крові» князя Бориса на кошти, зібрані віруючими, збудована нова церква в ім'я перших руських святих Бориса і Гліба. Церкву поставили таким чином, що хрест опинився всередині Борисоглібської церкви, у її лівій, північній наві [9, 167].

На початку 1990-х рр. храм передали церковній громаді. Як стверджує теперішній настоятель храму о. Анатолій (Михневич), хрест миро точить, і біля нього відбуваються дива зцілення людей.

Рішенням виконавчого комітету Переяслав-Хмельницької міської ради від 19 квітня 1988 р. за № 73-2 кам'яний хрест святого князя Бориса занесений до списку об'єктів культурної спадщини, що знаходяться під охороною держави. Хрест знаходиться в доброму стані і не потребує додаткових заходів з охорони і збереження.

Комплекс пам'яток Вознесенського монастиря. До складу комплексу входять Вознесенський собор, дзвіниця та будинок колегіуму. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 р. за № 929 комплекс занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з охоронним № 100031-Н.

Свято-Вознесенський (Мазепин) собор – пам'ятка архітектури національного значення. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2012 р. № 929 занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з охоронним № 100031/1-Н.

Побудований єпископський Вознесенський собор на кошти гетьмана України І. С. Мазепи. Розпочато будівництво у 1695 р. – закінчено у 1700 р. Собор освячений 1 червня 1700 р. за участю самого гетьмана. І.С. Мазепа подарував єпископській кафедрі антиминос із написом, що єпископський престол відновлено та збудовано його коштом. Мати гетьмана подарувала собору вишиту золотом і сріблом єпитрахиль з написом «Долі 1700 місяця

семтеміря 16 дня Всечесна ігуменя Марія Магдалина справила». У 1701 р. І.С. Мазепа передав собору Пересопницьке Євангеліє, на якому в нашій час присягають президенти України. У 1703 р. в соборі встановили великий різьблений іконостас, виготовлений на замовлення і коштом гетьмана.

Перебуваючи за завданням Київської археографічної комісії у Переяславі у 1845 р., Т.Г. Шевченко змалював Вознесенський собор. Згадується собор і в шевченківській повісті «Близнець».

Переяславський Свято-Вознесенський собор є типологічно унікальною, мистецьки неповторною пам'яткою мазепинської, за виразом дослідника Р.П. Радишевського «сарматсько-роксоланської» доби – перехідного етапу від українського відродження до бароко [11]. Храм хрещатий, дев'ятидільний, однобаневий.

В першій половині 1930-х рр. ХХ ст. собор закривають і використовують як сховище. Під час Другої світової війни собор зазнав значних пошкоджень. У 1951–1955 рр. на соборі провели великі ремонтно-реставраційні роботи.

5 травня 1975 р. в соборі відкрили Музей-діораму «Битва за Дніпро в районі Переяслава і створення Букринського плацдарму восени 1943 р.».

Нині при Свято-Вознесенському соборі зареєстрована громада Української Православної Церкви Київського патріархату.

Священний Синод УПЦ (МП) на засіданні 10 лютого 2011 р. благословив відкриття Переяслав-Хмельницького Свято-Вознесенського чоловічого монастиря. Намісником монастиря 28 червня 2011 р. Священний Синод УПЦ затвердив архімандрита Аркадія (Демченка).

У 2006–2007 рр. собор відремонтовано, але, на жаль, покрівля з оцинкованого листового заліза зроблена недбало, протікає в кількох місцях, що призводить до руйнування дерев'яних конструкцій. Негайно слід перекласти вимощення навколо споруди собору, забезпечивши ефективне відведення дощових вод.

Давно назріло питання передачі собору в користування релігійній громаді. Перешкоджає цьому відсутність приміщення для перенесення із собору діорами «Битва за Дніпро...». В разі добудови Історичного музею на площі Переяславської ради це питання може бути вирішене.

Схвалення мешканців міста знайшла ініціатива громадських організацій із встановлення біля Вознесенського собору пам'ятника гетьману І.С. Мазепі.

Дзвіниця Вознесенського собору – пам'ятка архітектури національного значення. Постановою Кабінету міністрів України від 10 жовтня 2012 р. № 929 занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з охоронним № 100031/2-Н.

Дзвіниця Вознесенського собору збудована в 1770–1776 рр. на кошти єпископа Переяславського і Бориспільського Юва Базилевича.

Споруда вирішена у стилі українського бароко з певним впливом класицизму, відноситься до типу надбрамних, проїзних споруд. Є типологічно унікальною, мистецьки неповторною пам'яткою, яка за архітектури-

ми формами і характером орнаменту належить до рідкісних зразків української архітектури другої половини XVIII ст.

У 1782 р. до східного фасаду дзвіниці прибудували церкву святої Варвари. Під час Другої світової війни дзвіниця зазнала значних пошкоджень, а Варваринська церква була зруйнована і в подальшому розібрана. У 1953 р. дзвіницю пристосували під водонапірну башту і так використовували до 1986 р. Таке використання завдало споруді значної шкоди. Дзвіниця ремонтувалась у 1953–1954 та 1960 рр.

Останні значні ремонтно-реставраційні роботи проводились у 1993–1999 роках «Укрреставрацією» за проектом Українського спеціального науково-реставраційного проектного інституту 1989 р. На початку 2008 р. баню дзвіниці перекрили оцинкованою бляхою.

В даний час споруда перебуває в критичному стані. Вже п'ятий рік маківка дзвіниці без металевого покриття і потребує ремонту. Карнизи в деяких місцях почали руйнуватися, тиньк на стінах в багатьох місцях відпав, оголивши цегляне мурування. Жалюгідний вигляд має зовнішнє декоративне оздоблення – осипалися ліпні розетки, єпископська атрибутика, квіти, голівки ангелів (путті). Бетонне вимощення навколо дзвіниці потріскалося і потребує заміни. Стан внутрішніх архітектурно-конструкційних елементів дзвіниці вкрай незадовільний.

Зовнішній непривабливий вигляд унікальної пам'ятки архітектури викликає численні запитання і нарікання як місцевого населення, так і приїжджих туристів. Тому на часі гостро стоїть питання невідкладного проведення ремонтно-реставраційних робіт на дзвіниці Вознесенського собору. Дзвіниця є комунальною власністю міста і перебуває на балансі відділу культури і туризму Переяслав-Хмельницької міської ради. Користується об'єктом релігійна громада Свято-Вознесенської парафії Української православної Церкви Київського Патріархату (священик – протоієрей УПЦ Київського патріархату Трускавецький М.С.). У дзвіниці влаштована церква в ім'я ікони Почаївської Божої Матері. Рішенням Виконавчого комітету Переяслав-Хмельницької міської ради від 21 квітня 2006 р. № 627 пам'ятку надали в оренду релігійній громаді на умовах охоронно-орендного договору. Проте такий договір до цього часу не укладений. Релігійна громада провела будівельні роботи із влаштування церкви у дзвіниці без погодження з відповідними органами охорони культурної спадщини Київської обласної державної адміністрації.

Будинок колегіуму – пам'ятка архітектури національного значення. Постановою кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2012 р. № 929 занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з охоронним № 100031/3-Н.

Пам'ятка є державною власністю. Перебуває на балансі Національно-історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Переяславський колегіум заснував у 1738 р. єпископ Переяславський і Бориспільський Арсеній Берло на виконання Указу Священного Сино-

ду про відкриття навчальних закладів в єпархіях. Перші дерев'яні будівлі навчального закладу знищила пожежа 18 лютого 1748 р. Навчання продовжувалося у пристосованих приміщеннях. В цей час у 1750–1751 рр. навчальному р. в колегіумі викладав поезику видатний український філософ, просвітитель і поет Г.С. Сковорода.

Нова цегляна споруда колегіуму, існуюча і нині, зведена у 1753–1757 рр. на кошти і за власним проектом Переяславсько-Бориспільського єпископа Іоанна Козловича.

У колегіумі навчалися учні з усіх соціальних станів тогочасного суспільства, в тому числі діти козацької старшини і урядовців та рядового козацтва, які після закінчення колегіуму посідали посади в козацьких полках та канцеляріях [7, 66].

У 1862 р. семінарію перевели в Полтаву, а учбовий корпус використовувався повітовим духовним училищем. У 1972 р., з нагоди відзначення 250-річчя з дня народження Г.С. Сковороди, в будинку колишнього Переяславського колегіуму відкрили меморіальний музей Г.С. Сковороди. У 2006 р. будівлю відремонтували і зараз вона перебуває у доброму стані.

Комплекс пам'яток Михайлівського монастиря. До складу комплексу входять Михайлівська церква та дзвіниця. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2012 р. за № 929 комплекс занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з охоронним № 100030-Н. Церква і дзвіниця є державною власністю і перебувають на балансі Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Михайлівська церква – пам'ятка архітектури національного значення, унікальна споруда, що не має аналогів в українській архітектурі. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2012 р. за № 929 церква занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з охоронним № 100030/1-Н.

Почав будівництво церкви єпископ Переяславський і Бориспільський Арсеній Берло, а закінчив у 1750 р. єпископ Никодим Срібницький.

У церкві є поховання переяславського полкового судді Івана Берла 1720 р. До 1786 р. у церкві зберігалися мощі преподобномученика Макарія – архімандрита Овруцького, ігумена Канівського, Переяславського чудотворця. По квітень 2010 р. у храмі перебував Музей українського народного одягу Середньої Наддніпрянщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. НІЕЗ «Переяслав».

20 липня 2007 р. релігійна громада Української Православної Церкви Свято-Михайлівської парафії самовільно зайшла на територію Михайлівської церкви і встановила намет, в якому розпочали проводити богослужіння. У квітні 2010 р., на Великдень, релігійна громада перейшла в Михайлівську церкву.

Дзвіниця Михайлівської церкви – пам'ятка архітектури національного значення. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2012 р. за № 929 занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України з охоронним № 100030/2-Н.

Збудована у 1747 р. єпископом Никодимом Срібницьким.

Дзвіниця розташована зі східного боку від Михайлівської церкви. Кам'яна будівля має вигляд прямокутного корпусу, над прорізною аркою якого зведений кам'яний четверик власне надбрамної дзвіниці з великим арковим вирізом у кожній грані.

У 1860-х рр. над кам'яним ярусом надбудували двоярусний дерев'яний четверик, увінчаний сферичною банею з маківкою.

Під час Другої світової війни дерев'яний четверик був зруйнований і замість нього влаштували шатровий дах.

Дзвіницю з трапезною реставрували протягом 1951–1953 рр. з відтворенням наметових обрисів з ковніром і маківкою на підставі акварельного малюнка Т.Г. Шевченка.

У 1958 р. в трапезній влаштували виставку українського національного вбрання. З 1972 р. по 2010 р. у трапезній знаходилась частина експозиції Музею народного українського одягу Середньої Наддніпряни кінця ХІХ – початку ХХ ст. Значні ремонтно-реставраційні роботи на дзвіниці проводились також у 1960, 1997–1999, 2006–2007 рр.

Наказом Міністерства культури і туризму України від 1 квітня 2010 р. за № 170 визначене спільне користування Михайлівською церквою і дзвіницею Національним історико-етнографічним заповідником «Переяслав» і релігійною громадою. У листопаді 2010 р. складений Охоронний договір на Михайлівську церкву та дзвіницю Державною службою з питань національної культурної спадщини, НІЕЗ «Переяслав» та релігійною громадою.

10 лютого 2011 р. Блаженніший Митрополит Київський і всієї України Володимир благословив відкриття чоловічого монастиря на честь Архістратига Михаїла в м. Переяславі-Хмельницькому. Намісником монастиря 14 червня 2011 р. Священний Синод УПЦ затвердив ігумена Антонія (Пономаренка), який був настоятелем Михайлівської церкви.

За час, що минув від початку користування храмом і дзвіницею, релігійна громада на чолі з ігуменом Антонієм провела ремонтні роботи на спорудах, впорядкувала двір і навіть збудувала нові будівлі.

Але, на жаль, всі ремонтні і будівельні роботи релігійна громада проводить самовільно, без погодження з пам'яткоохоронними органами та НІЕЗ «Переяслав». Особливо гостро це проявилось у будівництві купола на Михайлівській церкві. Замість традиційного, релігійна громада збудувала купол у вигляді храму ХІІ століття, чим викликала хвилю обурення і протестів з боку науковців НІЕЗ «Переяслав» та представників громадських організацій. Поки що питання встановлення взаєморозуміння і взаємодії з релігійною громадою залишається без вирішення.

Свято-Успенський кафедральний собор – відома пам'ятка архітектури. Рішенням Київського облвиконкому від 24 квітня 1990 р. за № 67 віднесена до пам'яток місцевого значення з охоронним №75-КВ. Розташований собор на площі Переяславської ради.

Задумувався і будувався собор як храм-пам'ятник історичної події – «приєднання Малоросії до Росії».

Розпочато будівництво храму 21 травня 1889 р., завершено в 1996 р. Освячення собору провів 12 вересня 1896 р. єпископ Лларіон.

В ризниці Успенського собору довгий час зберігалися цікаві реліквії козацької доби – срібний позолочений хрест, подарований церкві в 1636 р. Огризком та євангеліє малого формату в зеленій оксамитовій оправі львівського друку 1936 р. З початком комуністичних гонінь на церкву реліквії зникли. Сьогодні собор є власністю церковної громади.

Пам'ятник Богдану Хмельницькому – об'єкт монументального мистецтва. Встановлений у 1998 р. Знаходиться на початку однойменної вулиці. На високому бетонному постаменті встановлене бронзове погруддя Богдана Хмельницького. До постаменту прикріплена дошка з чорного граніту з написом: «Зіновій-Богдан Хмельницький 1595–1657». Автори пам'ятника: скульптор, народний художник УРСР О.О. Ковальов та архітектор А.П. Ніколенко.

Місце для пам'ятника видатному гетьману України вибрано невдало – на березі річки Трубиж, біля бетонної огорожі розташованого поруч підприємства. Спочатку постамент пам'ятника був обкладений плитами чорного граніту і мав ошатний вигляд. Але з часом плити відпали і постамент вкрили цементним розчином, який зараз також осипався. Пам'ятник має неестетичний вигляд. Громадські організації, окремі громадяни неодноразово зверталися в міську раду з пропозицією перенести пам'ятник в центральну частину міста. Пам'ятник рекомендовано для взяття на державний облік.

В часи соціалістичної державності ідеологема про возз'єднання України і Росії в єдиній державі була тим стержнем, навколо якого будувалися міжнаціональні українсько-російські відносини. Саме в Переяславі цей політичний міф втілювався у гіпертрофованому вигляді в кількох пам'ятниках і пам'ятних знаках.

Пам'ятний знак на відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією. Знаходиться на площі Переяславської ради. Відкритий 8 січня 1954 р. Обеліск з коричнево-червоного граніту прямокутної форми. На лицевій стороні прикріплений бронзовий барельєф Богдана Хмельницького з написом: «На цій площі 8(18) січня 1654 р. відбулась Переяславська Рада, яка, виражаючи волю українського народу, одностайно прийняла історичне рішення про возз'єднання України з Росією». Автор знаку І.Л. Шмультсон, бронзового барельєфу з написом скульптор І.П. Кавалерідзе.

Автор цієї статті звертався в Переяслав-Хмельницьку міську раду з пропозицією змінити напис відповідно до вимог часу, але без наслідків.

Монумент «Україна і Росія» на відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією – пам'ятка монументального мистецтва місцевого значення, охоронний № 1236. Рішенням Київського облвиконкому від 13 серпня 1965 р. № 650 взятий під охорону. Знаходиться в центрі міста, на площі імені Богдана Хмельницького. Відкритий монумент 8 жовтня 1961 р. На постаменті з коричнево-червоного граніту встановлені брон-

зові фігури українки та росіянки. Постамент прикрашений бронзовим барельєфом із символічними зображеннями важливих історичних подій. Автори монументу – скульптори В.П. Вінайкін, В.В. Гречаник, П.Ф. Кальницький, В.М. Клоков, архітектор В.Г. Гнезділов.

Головна ідея пам'ятника виражена в словах, розміщених на фризі постаменту: «Навіки разом – навіки з російським народом». Монумент перебуває в задовільному стані, але на барельєфі з'явилися тріщини.

Пам'ятний знак «Навіки разом» на відзначення 325-річчя возз'єднання України з Росією – пам'ятка монументального мистецтва місцевого значення, охоронний № 2378. Рішенням Київського облвиконкому від 12 грудня 1982 р. № 527 взятий під охорону. Знаходиться на площі Переяславської ради. Відкритий знак 25 травня 1982 р. Знак виготовлений у вигляді круглого пілону зі скульптурами по колу. У центрі скульптурної композиції гетьман України Богдан Хмельницький та російський боярин Василь Бутурлін. Над ними напис: «Чтоб есми вовеки вси едино были». Автори знаку – скульптори Б.Є. Климушко, Є.Є. Горбань, Ю.М. Гирич, архітектор М.М. Фещенко. Знак перебуває в задовільному стані.

В місті Переяславі-Хмельницькому охороною та збереженням нерухомих пам'яток і об'єктів культурної спадщини займається відділ культури та туризму міської ради, який, згідно з законодавством, є державним місцевим пам'яткоохоронним органом, а також Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», міська організація УТОПІК, ще деякі громадські організації та окремі свідомі громадяни міста.

Основна причина незадовільного стану деяких пам'яток і об'єктів культурної спадщини міста – хронічна нестача коштів на проведення ремонтно-реставраційних робіт. Лише завдяки святкуванню у 2007 р. 1100-річчя першої літописної згадки про Переяслав з Державного бюджету України була виділена субвенція на збереження історичної забудови міста та об'єктів історико-культурної спадщини загальною сумою 12 млн. грн. За рахунок цих коштів Державний Науково-Технологічний Центр консервації та реставрації пам'яток у 2006 р. виконав суттєві ремонтно-реставраційні роботи на Михайлівській церкві (660 тис. грн.), Вознесенському соборі (1341 тис. грн.), колегіумі (808,6 тис. грн.), благоустрій та опорядження площі Переяславської ради з прилеглим під'їздом до Михайлівської церкви (1580 тис. грн.). Щоб завершити розпочаті роботи на Михайлівській церкві і Вознесенському соборі Київська обласна рада у 2007 р. додатково виділила ще 2040 тис. грн. Проте з того часу більше кошти не виділяються, хоча потрібно як можна швидше провести ремонт Вознесенського собору та дзвіниці, про що було сказано вище. Без державної підтримки ці важливі завдання вирішити не вдасться.

Надзвичайно актуальним є питання виготовлення нового Генерального плану розвитку м. Переяслава-Хмельницького. Генеральний план міста, розроблений УДНДІПМ «Діпромiсто» у 1973 р., з початку 1990-их років практично майже не дотримується. Тому при вирішенні земельних

питань та будівництві нових архітектурних об'єктів міста трапляються порушення пам'яткоохоронного законодавства.

На замовлення НІЕЗ «Переяслав» Науково-дослідним інститутом пам'яткоохоронних досліджень у 2011 р. виготовлений План організації території заповідника з визначенням меж та зон охорони пам'яток заповідника (науковий керівник, кандидат архітектури В.В. Вечерський). Розроблений історико-архітектурний опорний план м. Переяслава-Хмельницького в межах заповідника та зони його впливу. Визначено межі території та зон охорони пам'яток заповідника. Також визначено режими використання території заповідника, зон охорони пам'яток заповідника, та черговість заходів щодо охорони та використання пам'яток заповідника, збереження традиційного характеру середовища.

Ці матеріали передані в міську раду для використання і узгодження при виготовленні нового генерального плану міста.

На 33-ій сесії Переяслав-Хмельницької міської ради, що відбулася 24 грудня 2012 р. головний архітектор міста О.В. Хорошун повідомив, що Українським державним науково-дослідним та проектним інститутом «Укрнідпроектреставрація» вже розпочато роботу щодо розробки історико-архітектурного опорного плану міста. На це передбачені кошти. Зокрема, коли в квітні 2013 р. після виготовлення опорного плану, перейдуть безпосередньо до робіт над генпланом, для цього буде надано 700 тис. грн. у 2013 р., 200 тис. грн. – у 2014 р., 200 тис. грн. – у 2015 р.

Таким чином, всій справі охорони і збереження пам'яток і об'єктів культурної спадщини в місті Переяславі-Хмельницькому, пов'язаних з козацтвом, слід надати системний, перспективно-плановий характер. Потрібно розробити комплексну програму охорони пам'яток з встановленням конкретних дат і термінів виконання намічених заходів, а також прискорити виготовлення Генерального плану міста з визначеними зонами охорони пам'яток і об'єктів культурної спадщини. В місті варто встановити гідний пам'ятник славному і героїчному переяславському козацтву.

Джерела та література

1. **Вечерський В.В.** Фортеці й замки України / В.В. Вечерський – К., 2011. – 664 с.; 619 іл. – Бібліогр.: с. 629. (Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень).
2. **Журавльов Д.В.** Визначні битви та полководці української історії / Д.В. Журавльов. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 416 с.: іл.
3. **Колоша Дмитро.** Отаман Зелений скасував Переяславську угоду з Московією 1654 р. // Вісник Переяславщини. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – № 10. – С. 14.
4. **Кривошея В.** Генеалогія українського козацтва: Переяславський полк / В.В. Кривошея – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 418 с.
5. **Кривошея В.** Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – Вид. 2-е, доп. / В.В. Кривошея – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 391 с.
6. **Крип'якевич І.П.** Богдан Хмельницький / І.П. Крип'якевич – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – 536 с.: іл.
7. **Лоха В.А.** Духовенство, церкви та колегіум міста Переяслава середини XVII–XIX ст.: / Передмова В.П. Коцура / В.А. Лоха – К.: Міленіум, 2006. – 114 с.: іл.

8. **Максимович М.А.** О городе Переяславе в первоначальные времена // Собрание сочинений в 3 т. / М.А. Максимович. – К., 1876. – Т. 2. – С. 325–329.
9. **Ніколенко А.П.** Переяславу – 1100 / А.П. Ніколенко – К.: Міленіум, 2007. – 296 с.: іл.
10. Переяслав у віках / Автори-упорядники В. Коцур, О. Колибенко / В.П. Коцур, О.В. Колибенко – К.: ТОВ «Світ Успіху», 2007. – 424 с.: іл.
11. **Радишевський Р.П.** Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко / Р. Радишевський, В. Свєрбігуз. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2006. – 552 с.: іл. – Бібліогр.: с. 519–551.
12. **Сергійчук В.І.** Переяславська рада – трагедія України і програш Європи / В.І. Сергійчук – К.: Діокоп, 2003 – 136 с.
13. **Сікорський М.І.** Біля джерела українського козацтва // Київська правда. – 23 берез.; 25 берез.; 26 берез.; 30 берез.; 2 квіт.; 6 квіт.; 9 квіт.; 13 квіт. – К., 1993.
14. **Сікорський М.І., Швидкий Д.Т.** На землі Переяславській / М.І. Сікорський, Д.Т. Швидкий. – К.: Наукова думка, 1983 – 256 с.: іл.

Андрій Артем'єв (Полтава),
асистент Української медичної стоматологічної академії,
старший науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток
археології управління культури Полтавської облдержадміністрації,
кандидат медичних наук

Травматичні ушкодження зубів пізньосередньовічного населення

Важливою проблемою антропології та палеопатології є характеристика травматичних ушкоджень твердих тканин зубів у давнього населення [1]. Такі ушкодження зустрічаються як самостійний тип травми, так і в сполученні з ушкодженням інших відділів щелепно-лицевої області. Клінічна картина травм зубів дуже різноманітна, що зумовлено характером травматичних ушкоджень, особливостями вікової будови зубів, наявністю або відсутністю аномалій прикусу [2].

Актуальним є вивчення особливостей травмування зубів у населення, що мешкало на теренах сучасної України у пізньосередньовіччю та попередні епохи.

Для вирішення цього питання було передбачене наступне: вивчення стоматологічного статусу давніх людей, видів та кількості випадків травмування зубів за антропологічними матеріалами населення на території переважно Лівобережної України від епохи міді до пізнього середньовіччя.

Об'єктом дослідження були скелети та зуби давніх мешканців території сучасної Полтавської та сусідніх областей України (V тис. до н.е. – XVIII ст.). Предметом вивчення стали випадки травмування зубів давнього населення.

Матеріалами дослідження виявилися анатомічно повні скелети 499 індивідів епох енеоліту – пізнього середньовіччя, кісткові залишки яких виявлені у ході археологічних досліджень курганів. Черепів, що належали представникам мідного віку (кінець V – початок III тис. до н.е.) у аналізі було 17 (8 дітей, 3 жінки, 6 чоловіків), етнокультурним спільнотам брон-